

Шкурат Сергій

<https://orcid.org/0009-0006-2605-2433>

Аспірант кафедри педагогіки і методики
викладання історії та суспільних дисциплін,
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка
(м. Чернігів, Україна) Email: shkuratserega0310@gmail.com

ШКІЛЬНА ЕКОНОМІЧНА ОСВІТА В УКРАЇНІ: ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ДИСКУРС

Мета статті – охарактеризувати розвиток економічної освіти з найдавніших часів до початку ХХ ст. з урахуванням суспільно-історичних умов.

Методологія дослідження. У статті питання розвитку шкільної економічної освіти в Україні висвітлюється у формі історико-педагогічного дискурсу. Розвиток педагогічної думки та практики економічної освіти розглядається в історичному контексті з урахуванням суспільних умов, визначенням причин і наслідків, у єдності освітніх і соціальних процесів, що супроводжували це педагогічне явище. У статті використовувалися загально-наукові методи аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення.

Наукова новизна. У статті у формі історико-педагогічного дискурсу узагальнено досвід поширення економічних знань серед дітей і молоді в зарубіжній і українській освіті з найдавніших часів до початку ХХ ст. з урахуванням соціально-історичного контексту.

Висновки. Отже, розвиток економічної освіти школярів визначають соціальні, економічні та політичні особливості розвитку суспільства. Потреба в економічних знаннях і в економічній освіті виникла дуже давно і посилювалася з розвитком суспільства та економіки. Відповіддю на цю потребу ставали як розвиток педагогічної думки стосовно економічних знань дітей і молоді, так і її практична реалізація в діяльності різних закладів освіти.

Вивчення й осмислення теоретичної спадщини та практичного досвіду економічної освіти сприяє пошуку подальших шляхів її розвитку з урахуванням досягнень та помилок минулого.

Перспективи подальших наукових розвідок полягають у поглибленому вивченні різних аспектів розвитку шкільної економічної освіти у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., коли бурхливо розвивалася економіка і були поширеними ідеї реформаторської педагогіки.

Ключові слова: освіта, економічна освіта, шкільна економічна освіта, історико-педагогічний дискурс.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та/або практичними завданнями. В умовах реформування українського шкільництва та входження України в європейський економічний і соціокультурний простір особливої актуальності набуває економічна освіта дітей і молоді. Шкільна економічна освіта в Україні охоплює вивчення економічних понять та навичок, необхідних для життя в сучасному суспільстві. Вона включає різні аспекти економічної теорії та практики, спрямовані на формування економічного мислення та соціальної адаптації учнів. Серед ключових компетентностей Нової української школи є підприємливість і фінансова грамотність, що можуть бути сформовані у процесі здобуття учнями елементів економічної освіти.

Педагогіка має досвід розвитку економічної освіти, позитивні елементи якого можуть бути використані в сучасному шкільництві з урахуванням соціального та педагогічного контекстів. Це обумовлює актуальність окресленої проблеми.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Окремі аспекти шкільної економічної освіти досліджують О. Варецька, М. Вачевський, С. Волянська, З. Гіптерс, М. Євтух, І. Климчук, І. Лисенко, В. Мадзігон, О. Овчарук, Н. Пасічник, О. Плахотник, Н. Примаченко, І. Пронікова, В. Терес, О. Юхимович та інші українські науковці.

Методологічні засади історико-педагогічного дискурсу розроблені такими українськими ученими, як О. Сухомлинська, Л. Березівська, М. Галів, Н. Дічек, О. Міхно, О. Петренко, В. Федяєва та інші.

Мета статті – охарактеризувати розвиток економічної освіти з найдавніших часів до початку ХХ ст. з урахуванням суспільно-історичних умов.

Висвітлення процедури теоретико-методологічного дослідження. У статті питання розвитку шкільної економічної освіти в Україні висвітлюється у формі історико-педагогічного дискурсу. Розвиток педагогічної думки та практики економічної освіти розглядається в історичному контексті з урахуванням суспільних умов, визначенням причин і наслідків, у єдності освітніх і соціальних процесів, що

супроводжували це педагогічне явище. У статті використовувалися загальнонаукові методи аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Насамперед зазначимо, що історико-педагогічний дискурс – це форма викладу наукової інформації, у якій враховується не тільки зміст педагогічної думки та освітньої практики, їхня генеза, а й суспільно-історичні умови, соціальний контекст, у яких вони розвивалися. Як зазначає український історик педагогіки М. Галів, «історичні дослідження є частиною різних дискурсів про реальність, доступ до якої завжди опосередкований мовою та культурою» [2, 137].

Обов'язкове врахування історичного та соціального контекстів є дуже важливим для дослідження економічної освіти, оскільки на неї безпосередньо впливають економічні процеси, що відбуваються в суспільстві.

Як свідчить історичний досвід, економічна освіта та економічне виховання виконують роль прискорювача розвитку економіки, тому кожне суспільство для забезпечення стабільних темпів економічного зростання повинно постійно дбати про економічну компетентність своїх громадян, насамперед, підростаючого покоління [8, 166].

Економічна освіта має давні історичні витоки. В історії педагогіки економічна освіта спочатку була пов'язана з вихованням господаря, який вмів дбати про своє господарство та майно.

Давньогрецькі філософи визнавали потребу молоді в економічних знаннях і навичках. Так, Сократ економічну діяльність пов'язував із моральними чеснотами, які можна виховувати і розвивати: для того, щоб збагатити, потрібні енергія, наполегливість, благочестя, а для того, щоб зберегти багатство, – стриманість. Він також писав про відносність багатства, засуджував прагнення до наживи, радив бути бережливим і задовольнятися малим [6, 24].

Ще один давньогрецький філософ Аристотель визначив ідеал дотримання золотієї середини і поєднання благородних справ заради загального блага з особистим задоволенням, який покладено в основу і більш пізніх теоретичних концепцій економічного просвітництва [1, 45].

В епоху Середньовіччя економічне виховання було тісно пов'язане з релігійними та моральними цінностями. Акцент робився на ощадливості, працьовитості та чесному веденні справ. Наприклад, Фома Аквінський вважав, що одні люди повинні обробляти ріллю, інші – зводити будинки, а частина людей, будучи вільною від людських клопотів, має присвятити себе духовній праці заради спасіння решти. Згідно з християнським вченням, він розглядав працю як невід'ємний обов'язок віруючого [6, 36].

Відродження принесло нові ідеї про людину, її роль у суспільстві, зокрема й про її економічну діяльність, потребу в економічних знаннях і вміннях. Педагоги, такі як Вітторіно да Фельтре, намагалися розробити концепцію всебічно розвиненої особистості, яка володіє різноманітними знаннями та вміннями для життя в новому суспільстві. Економічне виховання ставало більш цілеспрямованим і охоплювало різні сфери життя.

Економічне виховання у працях Я. А. Коменського постає як надання дитині початкових відомостей про господарство, політичне та економічне становище держави ще в материнській школі. Школа, на його думку, має поєднати уявлення дитини про економіку родини, держави з вихованням релігійності, гуманності, працелюбності, помірності, доброзичливості, щедрості, готовності робити добро. Особливу цінність мають погляди Я. А. Коменського про пріоритет виховних завдань перед навчальними, необхідність поєднання виховання духовності й формування економічних, етичних знань для їх застосування у практичній господарській діяльності.

Подальший розвиток схожих поглядів знаходимо в роботах Дж. Локка, який приділив увагу вихованню «джентельмена» і виходив з його нагальної потреби навчитися мудро вести справу, бути підприємливим і раціональним, узгоджуючи власну поведінку із законами держави, церкви. Він наголошував на необхідності з раннього віку привчати дитину до раціонального ведення господарства [1, 45].

Період модерної історії висунув нові вимоги до економічної освіти дітей і молоді. У XVIII–XIX ст. економічне виховання набуває особливого значення у зв'язку з розвитком капіталізму та промислової революції. Педагоги, такі як І. Г. Песталоцці та Ф. Фребель, акцентували увагу на розвитку практичних навичок, підприємливості та відповідальності за свою працю. Вони впроваджували нові методи навчання, що сприяли розвитку економічної свідомості дітей.

Видатний український педагог і філософ Г. Сковорода сформулював ідею «Божественної економії», у якій він вирізняв економічний аспект духовного буття людини, визначав найвищим змістом її життя реалізацію природної спорідненості з певним видом трудової діяльності – принцип «сродної праці».

Формування економічних знань дітей і молоді, які росли в середовищі селян і ремісників, тривалий час відбувалися в родині на засадах народної педагогіки. Зміст цих знань був пов'язаний з раціональним веденням господарства, удосконаленням сільськогосподарської праці, включав агрономічну та ветеринарну інформацію, здобуту емпіричним шляхом. Економічні знання не містили нічого зайвого і ґрунтувалися на потребі людей «прогодувати» родину.

Значний внесок у розробку теоретичних засад економічної освіти у XIX ст. зробив К. Ушинський, який визначив завдання підготовки підростаючого покоління до економічних відносин, надаючи при цьому великого значення досвіду родини, її щоденному духовному життю, моральному й економічному значенню праці, підпорядкуванню виховання інтересам громади. До основоположних ідей теорії економічного виховання відносимо його думки про те, що економічний розвиток суспільства повинен спиратися на духовний, що виховання має ґрунтуватися на народних традиціях, досвіді, щоб виплекати

духовно багату, освічену, хазяйновиту людину; що умовою економічного прогресу і духовного розвитку є належна підготовка педагогічних кадрів [1, 45–46].

У 60-х рр. XIX ст. К. Ушинський, усвідомлюючи вимоги часу, сформулював завдання підготовки молодого покоління до економічного життя суспільства. У праці «Про камеральну освіту» він наголошував: «... нашому століттю давно вже дорікають в індустріальному напрямі, давно вже встигли довести й безглуздість цих докорів. Але представником цього напрямку в світі науки має бути наука про господарство. Зміна в напрямі століття потребує, щоб і навчання молоді змінило свою спрямованість...» [5, 192].

У зв'язку із запитами суспільного життя у цей час економічна освіта отримала й практичне втілення. У першій половині XIX століття в гімназіях вивчалися предмети економічного спрямування, а саме: статистика, політична економія, основи технології і торгівлі. Особлива увага приділялась політичній економії, знання якої необхідні при навчанні в університеті.

В Україні середні комерційні заклади освіти почали з'являтися в першій половині XIX століття. Так, в Одесі, де активно розвивалась торгівельна справа, було створено: Одеську комерційну гімназію – 1804 р., Одеське Грецьке комерційне училище – 1817 р., Одеське громадське комерційне училище – 1862 р.

Проте протягом майже століття в Україні діяли лише поодинокі комерційні училища, які орієнтувалися на західні зразки, враховуючи місцеві потреби та умови [5, 192].

В Україні у другій половині XIX ст. на тлі значної переваги торгового підприємництва, склалися передумови створення професійної економічної, а саме комерційної системи освіти.

У 1872 році прийнято «Статут про реальні училища», яким реальні училища визнавалися загальноосвітніми закладами із професійною орієнтацією. Основним їх завданням було надання юнакам загальної освіти з практичним спрямуванням і підготовка до корисної діяльності в різних галузях промисловості та торгівлі. Прийняття Статуту стало поштовхом для створення нових реальних училищ.

На початку XX століття своєрідною альтернативою тогочасній офіційній середній освіті стали комерційні училища і торгові школи, які відкривалися громадськими організаціями і підпорядковувалися Міністерству фінансів. Після затвердження, ініційованого Міністерством фінансів, «Положення про комерційні навчальні заклади» (1896), засновникам цих закладів надавалася свобода в організації освітнього процесу. Державних дотацій комерційні училища не отримували [5, 193].

Комерційні училища в Україні швидко здобули популярність, а їх кількість щороку зростала. Зокрема, в українських губерніях (Волинській, Катеринославській, Київській, Подільській, Полтавській, Таврійській, Харківській, Херсонській та Чернігівській), за даними О. Гур'янової, кількість комерційних училищ змінювалася таким чином: 1896 рік – 4 училища; 1902 рік – 11 училищ; 1905 рік – 18 училищ; 1910 рік – 51 училище; 1913 рік – 58 училищ [4, 54].

Чернігівська торгова школа мала за мету підготувати фахівця з широким профілем діяльності у торгово-промисловій сфері. Курс навчання тривав три роки. Через велику кількість бажаючих вступити до школи у 1905–1906 навчальному році відкрито підготовчий клас та паралельний у другому класі. Тиждень навчальне навантаження складало в середньому 30 годин. Значна увага приділялась вивченню у старших класах спеціальних предметів: товарознавства, комерції, комерційної кореспонденції, бухгалтерії. Програма з арифметики у старших класах передбачала викладання комерційної арифметики, що знайомила учнів з метрологією, калькуляцією, комісійними угодами, вирахуванням відсотків тощо [7, 46].

Ніжинське та Конотопське комерційні училища ставили за мету надати учням загальну і комерційну освіту. Повний курс навчання у Ніжинському училищі тривав сім років (п'ять основних і два спеціальних класів), у Конотопському – вісім років (шість основних і два спеціальних). У цих училищах, крім загальноосвітніх, викладалися такі фахові навчальні дисципліни: комерційна кореспонденція на російській та іноземній мовах, політична економія, законодавство (торгівельне та промислове), хімія і товарознавство з технологією, бухгалтерія, а також проводилися в лабораторії практичні заняття з хімії та товарознавства [7, 47].

Таким чином, наприкінці XIX – початку XX ст. розвиток шкільної економічної освіти в Україні відбувався у напрямку формування системи комерційної освіти. Наявність паралельних і підготовчих класів у комерційних навчальних закладах свідчить, що попит на комерційну освіту значно перевищував можливості існуючих освітніх закладів. На тлі соціально-економічних зрушень у напрямку формування соціального прошарку суспільства – підприємців і домінування торгового підприємництва (комерсантів), започатковано й набувала розвитку шкільна економічна освіта в формі комерційних курсів, торговельних класів, торговельних шкіл, комерційних училищ.

Значний внесок у розвиток шкільної економічної освіти було зроблено завдяки діяльності кооперативів школярів. Так, на початку XX століття виникають і починають розвиватися перші кооперативи школярів, які отримують активний розвиток на території України у 1910–1913 рр., зокрема в закладах освіти Київської, Полтавської, Харківської та Чернігівської губерній. Характерною особливістю кооперативів школярів у цей період є їх створення за ініціативою вчителів. Головою кооперативу обирався учитель, членами – діти селян та інших малозабезпечених верств населення. Єдиною формою всіх шкільних кооперативів того періоду були шкільні споживчі товариства, кожне з яких представляло самостійне господарське підприємство добровільного об'єднання школярів. Споживчі товариства діяли на кооперативних принципах – самодіяльності, добровільності, рівного права на голосуванням з усіх питань життєдіяльності. На сторінках журналів «Вісник кооперації» та «Народна школа» відбувався обмін досвідом роботи шкільних кооперативів та обговорення їх виховних можливостей [5, 193].

Важливу роль в популяризації ідей кооперативного руху та економічного просвітництва молоді відіграли товариства «Просвіта» та «Рідна школа», зусиллями яких здійснювалася організація економічних спілок, крамниць, кас взаємодопомоги, громадських фондів кредитування; підготовка та випуск періодичних видань і літератури господарсько-економічного спрямування (як на популярному, так і науковому рівнях); відкриття економічних курсів, фахових шкіл, бібліотек. Культурно-освітні та громадські діячі усвідомлювали, що виховувати підприємця необхідно ще в стінах школи, формуючи у дітей кооперативний світогляд, виховуючи віру в силу кооперативної ідеї [3, 52].

На думку вчителів робота в кооперативі сприяла підвищенню економічної грамотності школярів. Для економічно вигідної діяльності шкільних кооператив, учні навчалися розраховувати різні господарські операції, використовуючи математичний апарат. Крім того, школярі мали можливість застосовувати знання на практиці [5, 194].

На початку ХХ ст. теоретики і практики кооперативної ідеї розглядали фахову економічну освіту дітей і дорослих як важливий чинник соціальної незалежності людини, а в майбутньому – соціального захисту особистості та творення незалежної України [3, 52].

Висновки з дослідження і перспективи подальших наукових розвідок. Отже, розвиток економічної освіти школярів визначають соціальні, економічні та політичні особливості розвитку суспільства. Потреба в економічних знаннях і в економічній освіті виникла дуже давно і посилювалася з розвитком суспільства та економіки. Відповіддю на цю потребу ставали як розвиток педагогічної думки стосовно економічних знань дітей і молоді, так і її практична реалізація в діяльності різних закладів освіти.

Вивчення й осмислення теоретичної спадщини та практичного досвіду економічної освіти сприяє пошуку подальших шляхів її розвитку з урахуванням досягнень та помилок минулого.

Перспективи подальших наукових розвідок полягають у поглибленому вивченні різних аспектів розвитку шкільної економічної освіти у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., коли бурхливо розвивалася економіка і були поширеними ідеї реформаторської педагогіки.

References

1. Варецька О. В. Економічна підготовка учнів у навчальних закладах. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2011. Випуск 26. С. 45–50.
Varetska, O. V. (2011). Ekonomichna pidhotovka uchniv u navchalnykh zakladakh [Economic training of students in educational institutions]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Dragomanova. Seriya 5. Pedagogichni nauky: realii ta perspektivy – Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. P. Dragomanov. Series 5. Pedagogical sciences: realities and prospects*. 26. 45–50. [in Ukrainian].
2. Галів М. Д. Історико-педагогічне джерело та встановлення істини в історико-педагогічній науці (думки крізь призму поглядів Єжи Топольського). *Педагогічний дискурс*. 2013. Вип. 15. С. 135–140.
Haliv, M. D. (2013). Istoryko-pedahohichne dzherelo ta vstanovlennia istyny v istoryko-pedahohichnii nauzi (dumky kriz pryizmu pohliadiv Yezhy Topolskoho) [Historical and Pedagogical Source and the Establishment of Truth in Historical and Pedagogical Science (thoughts from the Perspective of views of Jezhy Topolski)]. *Pedahohichniy dyskurs – Pedagogical discourse*. 15. 135–140. [in Ukrainian].
3. Гіптерс З. В. Теорія і практика економічного виховання дітей в українській родині: ретроспективний погляд. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2017. Випуск 1 (40). С. 51–54.
Hipters, Z. V. (2017). Teoriia i praktyka ekonomichnoho vykhovannia ditei v ukrainskii rodyni: retrospektyvnyi pohliad [Theory and practice of economic education of children in the Ukrainian family: a retrospective view]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: «Pedahohika. Sotsialna robota» – Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: «Pedagogy. Social Work»*. 1 (40). 51–54. [in Ukrainian].
4. Гур'янова О. В. Гімназійна й комерційна освіта – спроба порівняльного аналізу. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2006. Вип. 66. Ч. 1. С. 52–55.
Guryanova, O. V. (2006). Gimnazijna j komercijna osvita – sprobа porivnyal'nogo analizu [Gymnasium and commercial education – an attempt at comparative analysis]. *Naukovi zapysky. Seriya: Pedahohichni nauky – Scientific Notes. Series: Pedagogical Sciences*. 66. 1. 52–55. [in Ukrainian].
5. Євтух М. Б., Проніков О. К., Пронікова І. В. Передумови розвитку шкільної економічної освіти в Україні: історичний аспект (ХІХ – початок ХХ століття). *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки*. 2020. Випуск 11 (167). С. 191–195.
Evtukh, M. B., Pronikov, O. K., Pronikova, I. V. (2020). Peredumovy rozvytku shkilnoi ekonomichnoi osvity v Ukraini: istorychnyi aspekt (XIX – pochatok XX stolittia) [Prerequisites for the Development of School Economic Education in Ukraine: Historical Aspect (XIX – early XX century)]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Chernihivskiy kolehium» imeni T. H. Shevchenka. Seriya: Pedahohichni nauky – Bulletin of the T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»*. Series: Pedagogical Sciences. 11 (167). 191–195. [in Ukrainian].
6. Історія економічної думки: підручник / за ред. Л. Я. Корнійчук, Н. О. Татаренко. Київ: КНЕУ, 2001. 564 с.
Istoriia ekonomichnoi dumky [History of economic thought]: pidruchnyk. (2001). L. Ya. Korniiichuk, N. O. Tatarenko (Eds.). Kyiv, Ukraine: KNEU. [in Ukrainian].

7. Лисенко І. В. Комерційні навчальні заклади в системі професійної освіти на Чернігівщині в кінці XIX – на початку XX століття. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки*. 2007. Вип. 36, С. 45–48.
Lysenko, I. V. (2007). Komertsijni navchalni zaklady v systemi profesijnoyi osvity na Chernigivschyni v kintsy XIX – na pochatku XX stolittya [Commercial educational institutions in the vocational education system in the Chernihiv region at the end of the XIXth – beginning of the XXth century]. *Visnyk Zhytomyrs'koho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Pedagogichni nauky – Bulletin of Ivan Franko Zhytomyr State University. Pedagogical Sciences*. 36. 45–48. [in Ukrainian].
8. Пасічник Н. Становлення шкільної економічної освіти в Україні. *Наукові записки КДПУ. Серія: Педагогічні науки*. 2011. Вип. 99. С. 166–173.
Pasichnyk, N. (2011). Stanovlennia shkilnoi ekonomichnoi osvity v Ukraini [Formation of school economic education in Ukraine]. *Naukovi zapysky KDPU. Serii: Pedagogichni nauky – Scientific Notes of KDPU. Series: Pedagogical Sciences*. 99. 166–173. [in Ukrainian].

Shkurat Sergiy

<https://orcid.org/0009-0006-2605-2433>

Postgraduate student of the Pedagogy and Methods of Teaching
History and Social Disciplines Department,
T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»
(Chernihiv, Ukraine) Email: shkuratserga0310@gmail.com

SCHOOL ECONOMIC EDUCATION IN UKRAINE: HISTORICAL AND PEDAGOGICAL DISCOURSE

The purpose of the article is to characterize the development of economic education from ancient times to the beginning of the twentieth century, taking into account socio-historical conditions.

Research methodology. The article covers the issue of the development of school economic education in Ukraine in the form of historical and pedagogical discourse. The development of pedagogical thought and practice of economic education is considered in the historical context, taking into account social conditions, determining the causes and consequences, in the unity of educational and social processes that accompanied this pedagogical phenomenon. The article uses general scientific methods of analysis, synthesis, comparison, and generalization.

Scientific novelty. The article summarizes the experience of disseminating economic knowledge among children and youth in foreign and Ukrainian education from ancient times to the beginning of the twentieth century in the form of historical and pedagogical discourse, taking into account the socio-historical context.

Conclusions. Thus, the development of economic education of schoolchildren is determined by social, economic and political features of the development of society. The need for economic knowledge and economic education arose a long time ago and grew with the development of society and the economy. This need was responded to by both the development of pedagogical thought on the economic knowledge of children and youth and its practical implementation in the activities of various educational institutions.

Studying and comprehending the theoretical heritage and practical experience of economic education helps to find further ways of its development taking into account the achievements and mistakes of the past.

Prospects for further scientific research lie in an in-depth study of various aspects of the development of school economic education in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries, when the economy was developing rapidly and the ideas of reformist pedagogy were widespread.

Keywords: education, economic education, school economic education, historical and pedagogical discourse.

Стаття надійшла до редакції 15.06.2025 р.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор Янченко Т. В.